

Šlosar, Dušan

[Straková, Vlasta. Substantivní derivace (v ruštině a češtině)]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1976, vol. 25, iss. A24, pp. [119]-120

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101231>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE — REFERÁTY — ZPRÁVY

Vlasta Straková: Substantivní derivace (v ruštině a češtině). Studie ČSAV, Academia, Praha 1973, 132 str.

Pod názvem Substantivní derivace autorka předvádí vlastně osobitou teorii tvoření slov přistupující k derivátu z hlediska formy; první kapitola se nadto zabývá i teorií tvoření pojmenování vůbec. Konfrontační zaměření (a autorka se často neomezuje jen na oba jazyky uvedené v titulu) vede k závěrům obecnější platnosti. Je tu třeba ocenit mimo jiné i to, že V. Straková pracuje s potřebným pojmem adaptace, který se i podle našeho soudu řadí jako důležitý a frekventovaný slovtvorný pojem vedle mutace, modifikace a transpozice. Avšak těžištěm práce jsou bezesporu kapitoly morfologické počínaje druhou (struktura slova a struktura morfému). Autorka tu detailně propracovává formální morfematickou stránku slovtvorby: třídění morfémů a jejich sklád, kombinabilitu a variabilitu. Zejména cenné jsou poznatky přinesené v paragrafech věnovaných signalizační funkci fonémů: ukazuje se tu, že jednoznačným signálem morfematičké hranice jsou pouze shluky vokálů, kdežto kombinace konsonantů plní tuto úlohu jen ve velmi omezené míře. (Zůstává tedy hlavní oporou pro slovtvornou segmentaci konfrontace formy slova fundujícího a fundovaného.) Autorka tu upozorňuje také na zajímavý jev, v dosavadních českých slovtvorných popisech zatím opomíjený, a to tendenci k eliminaci dvou stejných skupení na morfematičké švu. (Ten se v češtině projevuje nejen známým zjednodušením: *Zabovřesky* → *zabovřesky*, ale, dodáváme, také ve výběru derivačních morfů: není např. **cvičič*, ale *cvičitel*, apod.) Rovněž otázka variability (alternací) je propracována velmi detailně, včetně specifické ruské variability akcentologické.

K třetí kapitole o derivaci máme jen drobnou poznámku k problému rodu při univerbizaci. V češtině se obecně přehlíží fakt univerbizace přiřazující k neutru (*rajské jablko* → *rajče*, *možské prase* → *morte* ...). Ta se ovšem prosazuje nedůsledně (viz autorčiny příklady typu *Tylovo divadlo* → *Tyldák*). Jsou ovšem pochybnosti o objektivní existenci posunu od maskulin k femininům, ilustrovaného v práci jediným, neštěbným dokladem *zrychlený vlak* → *zrychlenka*.

Ke kapitole o derivační bázi, zachycující a klasifikující rozličné obměny derivačních východišek, lze dodat, že nasmáze se stanovením slovnědruhové povahy báze lze překonat právě onomaziologickým postupem. I když autorka tvrdí, že tomuto problému nehodlá věnovat prvořadou pozornost, přece jen soudíme, že jeho řešení je důležité. Vedou nás k tomuto přesvědčení výklady 8. kapitoly (Derivační systém). Autorka tu totiž na základě formy konstruuje např. derivační paradigma verbum → činitelské jméno → dějové jméno → verbum: *učit* → *učitel* → *učitelstvo* → *učitelstvoval*. Jistý nedostatek této konstrukce vidíme v „krátkém spojení“ mezi činitelským a dějovým jménem. Jsme přesvědčeni o tom, že o tento vztah tu nemůže jít, protože přímá fundace tu není možná onomaziologicky. Pravděpodobnějším se nám jeví toto schéma: verbum → činitelské jméno → adjektivum → název vlastnosti → verbum; tedy: *učit* → *učitelský* → *učitelstvo* („vlastníst učitelství“) → *učitelstvoval*. Kromě toho, že se tak vyhneme onomaziologicky nepravděpodobné derivaci slovesa z „utvářeného“ dějového jména, vrhneme i ostřejší světlo na autorčinu konstrukci s „Prázdnými místy“: *dokázat* → *š* → *dokazatelstvo* → *š* nahradivše ji paradigmatem verbum → dějové adjektivum → dějové jméno, tedy: *dokázat* → *dokazatelný* → *dokazatelstvo* a pak je ovšem neexistence původně předpokládaného posledního slovesa v řetězu pochopitelná: z dějového jména se sloveso další sufixací nederivuje. Z onomaziologického hlediska

je derivate verbum → dějové jméno → verbum nepotřebná, protože se zde uplatňuje dvoustranný vztah verbum ⇔ dějové jméno (např. *zvykat* ⇔ *zvyk*). (Najdeme-li přesto takovou trojici, je vždy svědectvím o lexikalizaci prostředního členu.) Neexistence celého řetězce v ruštině a češtině je tedy poohopitelná. Tím ovšem nechceme odmítat formu jako aspekt analýzy; ona sama zase na druhé straně upozorňuje na souvlastnosti (např. názvy: zemí, obyvatel a původových adjektiv apod.). Ovšem už samo nastolení problému paradigmatu a pak upozornění na jeho tzv. limitní členy (ty, které dále derivaci už neumožňují) je velmi záslužné a je třeba je oceňovat jako prvek teoreticky obohacující.

V kapitole páté (Derivační morfémy) se podává zevrubný a uspořádaný popis a inventář sufixů, jaký by neměl scházet v žádném podrobnějším slovtvorném popisu. Autorka tu kromě toho řeší otázku rozsahové variability sufixu (otázku rozšířených přípon). Sama považuje chápání alomorfů v Grammaticae sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka za příliš široké (např. deminutivní mužské *-ok/-ik/-čik/-yček*), ale její řešení, opíraje se o čistě formová kritéria, je pro synchronní analýzu málo užitelné: za „postupně rozšířené“ považuje např. formanty *-e* (*lože*), *-ije* (*usilije*), *-enije* (*upraslenije*), *-ovenije* (*voznikovenije*), ačkoli dnešní zcela rozdílné funkce v prvních třech případech staví mezi tyto formanty výrazné dělicí čáry, nehledě už na to, že první z nich lze stěží považovat za slovtvorný ze synchronního hlediska. Je tedy při synchronním popisu důležitější hledisko funkce a distribuce než hledisko formové shody. Ovšem autorčino zjištění, že fakt rozšíření jistých sufixů svědčí o jejich produktivitě, je nesporně platný a závažný (rozšíření umožňuje mimo jiné také větší kombinabilitu).

Jakousi ukázkou aplikace teoretických poznatků autorčinych představují pak poslední dvě kapitoly, o deminutivech a o expresivech. Protože postupuje od formy, má autorka možnost pojednat i o jiných, nekvantitativních významech derivátů a deminutivní formou: expresivním a specializačním: např. rus. *mašinka* (*pišučkaja*), čes. *tyčinka* apod. K těmto pronikavým a přesvědčivým výkladům o výrazové stránce, v nichž se opět ústrojně uplatňuje i širší než ruskoběsky rovnovážný aspekt, máme jen drobnou doplňující poznámku o jevu, který není nikde v textu výslovně konstatován (až je možné, že k tomu došlo při zhušťování autorčinych výkladů pro potřeby publikace v řadě Studií ČSAV, rozsahem přísně omezených). Jak v ruštině, tak v češtině femina mající před morfologickou charakteristikou skupinu konsonantů (rus. *zvezda, lampka*, čes. *holza, lampka*) derivují deminutiva 1. stupně formanty shodnými nebo aspoň podobnými s formanty deminutiv 2. stupně (r. *zvezdočka, lampočka*, čes. *hvězdička, lampička*). Tato „anomálie“ je tedy vysvětlitelná s formy fundujícího substantiva. (Autorka jiným způsobem dospívá k závěru, že je třeba počítat se samostatným primárním ruským sufixem *-očk-a*, ale o jeho distribuci nic neříká.)

Konečně závěrečný výklad o formacích expresivních dotvrzuje přesvědčivě poznatky, k nimž dospívají například i dialektologové, že totiž slovtvorné prostředky inherentní expresivity jsou značně variabilní a netvoří početné typy. Stejně jako v ostatních ohledech (v hláskovém plánu, v gramatických kategoriích jmen i v syntaktické stavbě věty a v intonaci výpovědi) je tu nositelem expresivity samo příznakové vymknutí z pravidelnosti.

Monografie Vlasty Strakové svým postupem od formy pojmenování a všestrannou pozorností, již této formě věnuje, představuje pro jazyky slovanského typu vítané obohacení teorie slovtvorného popisu. Práce dále upozorňuje na nezbytnost propracování derivační paradigmaticky, i když sama řeší tento problém pouze částečně. Z tohoto postupu vyplývají dobře jeho přednosti i meze; za jednoznačnou přednost je třeba považovat detailní a důmyslné uspořádaný inventář prostředků zachycujících zároveň tzv. původní slovtvorné postupy (alternace, zkracování základů apod.). Avšak např. konstatovaná formální nevýraznost většiny morfemových švů ukazuje, že při segmentaci zdůstává formová konfrontace útvarů fundujícího a fundovaného hlavní metodou analýzy. Tím vším i řadou dalších teoretických poznatků přispívá autorka vítaným způsobem k rozvoji slovtvorné teorie.

Dušan Šlosar

Josef Polo: *Lingüística, investigación y enseñanza* (Notas y bibliografía), Madrid, 1972.

En la Serie IV que lleva el epígrafe *Orientación y Doctrina*, la Oficina de Educación Iberoamericana ha publicado la obra *Lingüística, investigación y enseñanza* de José Polo, profesor agregado en la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad Complutense (Madrid). El libro que tenemos a la vista constituye un instrumento utilísimo que ningún estudiante y profesor hispanistas no podrán, ni deberán, dejar de la mano. El objeto de las presentes líneas será, por falta de espacio, sólo el de describir sumariamente el contenido de este libro que por sus virtudes merecería ciertamente una atención mucho más detallada.